

Tosi-isänmaallisuuden ja kansainvälisyyden puolesta. Rauhankasvatuksen kehittyminen suomalaisten opettajien järjestäytyessä osaksi Pohjoismaisten opettajien rauhanliittoa 1920-luvulla¹

Rony Ojajärvi

Kouluopetuksen oppisisällöt olivat keino vahvistaa oppilaiden isänmaallisuutta Suomessa. Silti kansallisuusaatetta ei hyväksytty aina luonnolliseksi osaksi kouluopetusta. Tässä artikkelissa selvitän Pohjoismaisten opettajien rauhanliittoon osallistuneiden suomalaisten opettajien toimintaa ja pedagogista ajattelua. Selvitän, miten liiton suomalaiset opettajat näkivät nationalismin ja kansainvälisyyden suhteen heidän rauhankasvatuksellisissa näkemyksissään 1920-luvulla. Lisäksi vastaan siihen, minkälaisen vastaanoton Pohjoismaisten opettajien rauhanliitto sai Suomessa. Arvioin, miten kasvava nationalismin suosio vaikutti liitossa toimineiden suomalaisten opettajien ajatteluun. Tutkimalla liitossa vaikuttaneiden opettajien ajattelua diskursianalyysillä ja toimintaa kvalitatiivisella verkostanalyysillä osoitan, että opettajat kyseenalaistivat nationalismin valta-asemaa koulujärjestelmässä verkostoitumalla muiden Pohjoismaiden opettajien kanssa. Lisäksi he loivat tulkintakehikon, jossa nationalismin ja kansainvälisyyden nähtiin tukevan toisiaan. Siten he tarjosivat suomalaiselle koulujärjestelmälle keinon integroida rauhankasvatus kansallismieliseen kouluopetukseen. Kansainliittoon liittyvän tiedon lisääminen kouluissa muodostui vuonna 1931 perustetun Suomen opettajien rauhanliiton keskeiseksi tavoitteeksi. Siihen liitto sai tukea kouluhallituksen edustajilta ja vähiten kriittikkiä kansallismielisiltä.

¹ Haluan kiittää vertaisarvioitsijoita ja lehden toimitusta, erityisesti Jyrki Hilpelää, joka jaksoi kärsivällisesti ja kattavasti kommentoida tutkimusartikkeliani.

Johdanto

Kansakouluopetuksen keskeisenä tavoitteena oli Suomen itsenäistymisen jälkeen rakentaa kansallista historiaa. Oppilaiden uskollisuutta isänmaalle piti vahvistaa kasvatuksella. Kansallisuusaatetta ei kuitenkaan aina hyväksytty luonnolliseksi osaksi kansakouluopetusta. Tuula Rekola on kirjoittanut Suomen kouluhistoriallisen seuran vuoden 2008 vuosikirjaan artikkelin ”Älä tapa”: Ajatuksia rauhasta ja kasvatuksesta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa”. Rekolan mukaan jotkut opettajat kokivat sotamyönteisen kansallisen perinteen ongelmallisena rakenteellisena tekijänä koulukasvatuksessa (Rekola 2008, 24). Ingela Nilsson päätyy väitöstutkimuksessaan *Nationalism i Fredens tjänst – Svenska skolornas fredsörening, fredsfostran och historieundervisning 1919–1939* samansuuntaisiin tuloksiin. Perinteinen nationalismi nähtiin Ruotsin koulujen rauhanyhdistyksessä ongelmanna, johon täytyi puuttua (Nilsson 2014, 359–360). Joissain Suomen rauhanliiton historiaa käsittelevissä opinnäytteissä kasvatuksen ja rauhanaatteen välistä suhdetta nationalismiin on sivuttu havaiten samantyyppisiä tekijöitä (ks. esim. Nyqvist 2013, 53–57).

Suomessa kasvatushistoriallinen tutkimus ei ole vielä kuitenkaan nostanut tarkastelun keskiöön heitä, jotka kyseenalaistivat kansallisuusaatteen valta-aseman kouluissa itsenäistymisen jälkeisessä Suomessa. Artikkelini on aiheeseen tutkimuksellinen avaus. Tässä artikkelissa keskityn tarkastelemaan suomalaisten opettajien toimintaa Pohjoismaisten opettajien rauhanliitossa (PÖRL) 1920-luvulla. Liitto oli Pohjoismaiden merkittävin opettajien ylikansallista yhteistyötä edistänyt taho maailmansotien välisenä aikana. Kansallismielistä kouluopetusta vastustaneet opettajat saivat liikkeessä äänensä kuuluville kansallisella ja pohjoismaisella tasolla. Selvitän, miten liiton suomalaiset opettajat näkivät nationalismiin ja kansainvälisyyden osana rauhankasvatusta. Lisäksi tarkastelen, minkälaisen vastaanoton PÖRL sai Suomessa. Arvioin vastaanottoa suhteessa siihen, miten kasvava nationalismi vaikutti liitossa toimineiden suomalaisten opettajien rauhankasvatuksellisiin näkemyksiin. Päätän tarkasteluni vuoteen 1931, jolloin PÖRL:in suomalainen jäsenjärjestö, Suomen opettajien rauhanliitto, perustettiin virallisesti. Tässä vaiheessa nationalismi ja kansainvälisyys sai vakiintuneen muotonsa osana yhdistyksen rauhankasvatuksellista toimintaohjelmaa. Siten se merkitsi uudenlaisen vaiheen alkua, minkä tarkasteluun en ulota tätä artikkelia.

Ennen Suomen opettajien rauhanliiton perustamista suomalaiset opettajat kuuluivat PÖRL:iin vain Suomen komiteana, joka ei pitänyt pöytäkirjoja toiminnastaan. PÖRL:in Suomen komitea raportoi kuitenkin usein liiton toiminnasta lehdistössä, joka toimii päälähteenäni. Olen tehnyt historiallisessa sanomalehtikirjastossa hakuja ”opettajien rauhanliitto”-haulla. Erityisesti *Opettaja*, *Rauhaa kohti* ja *Naisten ääni* -lehdissä käsiteltiin PÖRL:in toimintaa. Näistä lehdistä olen analysoinut systemaattisesti *Rauhaa kohti* -lehden kaikki opettajien rauhantyötä käsittelevät kirjoitukset vuosilta 1925–1931. Monet lehtiutiset ovat johtaneet toisiin tutkimuskysymyksiini kannalta keskeisiin kirjoituksiin.

Tutkimukseni menetelminä ovat kvalitatiivinen verkostoanalyysi ja diskurssianalyysi. Kvalitatiivisissa verkostoanalyysissä keskitytään tarkastelemaan sosiaalisten verkostojen laadullisia ominaisuuksia. Tarkastelen PÖRL:in ja sen Suomen komiteassa toimineiden opettajien välistä verkostoa nationalismiin, kansainvälisyyden ja rauhankasvatuksen välisen tematiikan näkökulmasta. Ymmärtääkseni liittoon osallistuneiden suomalaisten näkemyksiä nationalismista, olen analysoinut heidän kannanottojaan myös diskurssianalyysillä. Tätä analyysia on ohjannut teoria hegemonisoituneista valtakursseista. Teorian mukaan vallassa olevat ideologiat määrittelevät diskurssit, joiden rajoissa yhteiskunnallisista ilmiöistä keskustellaan. Valtakursseja kuitenkin kyseenalaistetaan, mikä johtaa niiden transfor-

maatioon (Jokinen ym. 2016, 99). Opettajat pyrkivät muuttamaan nationalistista diskurssia antamalla sille uudenlaisen tulkintakehyksen. Analyysin näkökulmasta kysymys on interdiskursiivisuudeksi kutsutusta ilmiöstä.² Pyrkimykset tarjota vaihtoehtoinen ajattelun malli synnyttivät diskursseista käydyn sosiaalisen kamppailun (Fairclough 2001, 57). Se taas ohjasi entisestään PORL:iissa toimineita suomalaisia opettajia painottamaan tiettyjä ulottuvuuksia heidän ajamassaan ohjelmassa.

Artikkelini käsittelee varhaisen suomalaisen rauhankasvatus-pedagogiikan kehitystä. *Rauhankasvatus* ei ollut kuitenkaan suomalaisessa koulukeskustelussa vakiintunut käsite 1920-luvulla. Useimmiten puhuttiin vain rauhanaatteesta kouluissa. Rauhankasvatus-käsite toimii artikkelissani synonyymina tälle ilmaisulle, eli viitataan sillä opettajien pyrkimyksiin sisällyttää rauhanaate kouluopetukseen. Joissain kohdin käytän myös ilmaisua *kehittyvä rauhankasvatus* ilmentääkseni tutkimuskohteeni ja nykyajan rauhankasvatuksen välillä olevaa historiallista jatkumoa. Tutkimukseni käsittelemänä aikana luotiin vasta pohjaa sille suomalaiselle rauhankasvatukselle, joka yleistyi toisen maailmansodan jälkeen. Taustoitin tutkimukseni analysoimalla suomalaisen koulujärjestelmän suhdetta kansainvälisyyteen, nationalismiin ja rauhanaatteeseen ennen vuotta 1923. Lisäksi, koska PORL on suomalaisessa historian tutkimuksessa vielä suhteellisen tuntematon, olen nähnyt tarpeelliseksi avata lyhyesti liiton organisoitumisen historiaa ja suomalaisen rauhanliikkeen sekä suomalaisten opettajien roolia siinä. Tämän jälkeen vastaan tutkimuskysymyksiini temaatteisesti omissa kappaleissaan.

Suomalaisten opettajien suhde kansainvälisyyteen, nationalismiin ja rauhanaatteeseen 1850–1918

Kansainvälisyys on ollut osa suomalaista koulujärjestelmää alusta asti. Kansakoulujärjestelmään otettiin vaikutteita ulkomaisista koulujärjestelmistä, ja opettajat tekivät opintomatkoja Pohjois-Eurooppaan jo 1850-luvulla. Usein kielitaito – erityisesti ruotsin kielen taito – määritteli kansakouluopettajien kansainvälisyyttä. Opettajien kansainvälisyys tarkoitti siten vielä 1900-luvun molemmin puolin käytännössä ruotsinkielisten, usein keskiluokkaisten tahojen matkoja pääsääntöisesti Pohjoismaihin ja joskus myös Saksaan. Merkittävin opettajien kansainvälisen työn muoto oli pohjoismaiset koulukokoukset; niitä järjestettiin viiden vuoden välein vuosien 1870–1910 välillä. Maailmansodan syttyminen laitto pohjoismaiset koulukokoukset melkein kymmenen vuoden tauolle. (Halila 1985, 64–75.)

Pohjoismaiset koulukokoukset tarjosivat opettajille keinoja kehittää opetusta. Kokouksien takana olevat ryhmittymät olivat verkostoituneet toisiinsa vain löyhästi, minkä vuoksi vuonna 1885 tehtiin aloite Pohjoismaisten opettajien liiton perustamiseksi (Werkko, *Opettaja* 20/1918, 240–242). Tämä yritys epäonnistui, koska Suomen senaatti kielsi suomalaisten osallistumisen liittoon. Lisäksi, kun pohjoismaista koulukokousta ehdotettiin järjestettäväksi Suomessa vuonna 1900, se kiellettiin senaatin toimesta. (Halila 1985, 64–75; Hiltula 2019, 31.) Syynä senaatin vastahakoisuuteen oli luultavasti Venäjän tsaarin alkava venäläistämispolitiikka, jonka tavoitteena oli yhtenäistää kielellisesti ja institutionaalisesti Venä-

2 Interdiskursiivisuudella tarkoitetaan sitä, että sama diskurssi voi olla osa hyvin erilaisia ja jopa vastakkaisia ideologioita, koska diskurssille voidaan antaa useita erilaisia tulkintakehyksiä, jotka muuttavat sen merkitystä. Siten interdiskursiivisuus mahdollistaa myös hegemonisoituneiden valtdiskurssien kyseenalaistamisen (Jokinen ym. 2001, 99–100). Huomaa kuitenkin, että opettajat eivät jäsentäneet toimintaansa diskurssianalyysin termein.

jää. Opettajien yhteyksien luominen Pohjoismaihin uhkasi kasvattaa Suomen suuruutinasunnan pohjoismaista identiteettiä liiaksi.

Monet suomalaiset opettajat olivat aktiivisia kansalaistoimijoita. 1900-luvun alussa kansalaisliikkeet olivat toisiinsa verkostoituneita ja usein kasvatukseen, rauhanasiaan, naisasiaan, uskontoon ja raittiuteen liittyvät teemat näkyivät samanaikaisesti tietyn järjestön toiminnassa. Yhdistävä ajatus kaikilla kansalaisjärjestöillä oli se, että lasten ja nuorten kasvatuksella voidaan ohjata yhteiskuntaa oikeaan suuntaan. Siten esimerkiksi koulunjohtaja ja naisasialiikkeen edustaja Lucina Hagman oli perustamassa yhteiskunnallisiin asioihin kantaottavaa Osuuskunta Väinämöistä. Vastaavasti opettaja Maikki Friberg oli aktiivinen naisasialiikkeessä sekä rauhanasian edistämisessä. Hagman ja Friberg olivat molemmat myös oppineita, ruotsinkielentaitoisia ja runsaasti opintomatkoja tehneitä henkilöitä. (Ollila 1998; Hietala 2000; Rekola 2008, 11.)

Ajatuksia rauhanaatteen edistämisestä kouluissa oli esitetty jo vuoden 1900 *Kansakoulun lehdessä* (K.K–s.; *Kansakoulun lehti* 1–2/15.1.1900, 19–24). Suomalaisia opettajia runsaasti toimintaansa osallistanut Osuuskunta Väinämöinen otti rauhanasian osaksi omaa ohjelmaansa. Tämä johti ensimmäisen kristillisen Suomen rauhanliiton perustamiseen vuonna 1907. Liitossa erityisesti yksilön kasvattaminen näyttäytyi tärkeänä rauhanasian edistämisessä. Pysyvän rauhantilan saavuttamista vaikeuttivat kuitenkin koulun käyttämät sotaisat oppikirjat ja kansallinen perinne. Erityisesti historia ja äidinkieli nähtiin 1900-luvun alussa rauhanasialle omistautuneiden opettajien keskuudessa oppiaineina, jotka muokkasivat nuorten mielipiteitä sodasta ja rauhasta epäsuotuisaan suuntaan. (Rekola 2008, 11, 24.)

Opettajien rauhanaate ja kansainvälisyys kahtiajakautuneessa yhteiskunnassa 1918–1923

Bolševikkien valtaannousu Venäjällä ensimmäisen maailmansodan lopulla johti osaltansa Suomen itsenäistymiseen ja siitä sisällissotaan. Lenin myönsi Suomelle itsenäisyyden mutta tuki suomalaista työväkeä vallankumousyrityksessä, joka olisi sitonut Suomen Bolševikkien vallan alle. Punaisten vallankaappaus epäonnistui, ja valkoiset ottivat vallan tiukasti haltuunsa Suomessa. Sisällissodassa tapahtunut punainen terrori ja sen jälkeen tapahtunut valkoinen terrori jättivät jälkeensä hävinneet katkerat punaiset sekä voittaneet kommunistinpelkoiset valkoiset. Sisällissodan jälkeen yhteiskunta rakennettiin voittaneiden lakien ja instituutioiden varaan. Tarkoituksena oli kontrolloida hävinnyttä osapuolta niin, että se mukautui valkoiseen ihannekansalaisen malliin (Satka 2020, 24–25). Itsenäisyyden säilyttämisen kannalta valkoiset näkivät tärkeäksi kasvattaa lapsia isänmaallisuuteen samanaikaisesti rajoittaen kommunismin näkyvyyttä Suomessa. Tukea itsenäistymiselle haettiin lisäksi ulkomailta (Roiko-Jokela 1995, 123–125). Tämän kauden yhteydessä ajatus pohjoismaisesta opettajien liitosta nousi uudestaan esille, ja pohjoismaisten koulukokouksien järjestämistä jatkettiin.

Valkoisten voittajien ja hävinneiden punaisten yhteiskunta synnytti opettajien keskuudessa uudenlaisen ongelman: miten kahtiajakautuneessa yhteiskunnassa tulisi toimia opettajana? Sisällissodan aiheuttama sotaorpokysymys osaltaan edesauttoi keskustelua yleisestä oppivelvollisuudesta, mikä johti sen säätämiseen vuonna 1921 (Satka 2020, 24). Oppivelvollisuus tarjosi muodollisen puitteen, jonka alla lapsia voitiin kasvattaa valkoiseen ihannekansalaisuuteen. Kouluhallitus ja jotkut opettajat pyrkivät lieventämään kärjistynyttä yhteiskunnallista tilannetta (Rantala 2018, 49–54). Koulujärjestelmän uudistamisen avulla

jakautunut kansa yritettiin yhdistää yhdeksi eheäksi kansakunnaksi. Isänmaallisuuskasvatus ja maanpuolustushenkisyys nähtiin tähän yhtenä keinona (Tähtinen 2011, 201). Yksittäiset opettajatkin ottivat kantaa. Yhteiskunnan polarisaatio näyttäytyi esimerkiksi kansakoulunopettaja Kaarle Werkolle uhkana, johon opettajien tuli puuttua. Werkko näki kiihkomielisen ”nurkka-isänmaallisuuden” uhkana kristilliselle isänmaallisuudelle, joka ei nähnyt toisia kansoja vihollisina vaan ystävinä. Uhka voitiin torjua kansainvälisyyskasvatuksella, jota tuettaisiin perustamalla pohjoismainen opettaja- ja opettajarliitto vuoden 1885 suunnitelmaa mukaillen (Werkko, *Opettaja* 20/1918, 240–242). Kristillisuus, kansainvälisyys ja isänmaallisuus muodostivat hänelle eheän toisiaan tukevan kokonaisuuden.

Yhteiskunnallisen polarisaation vuoksi Werkon ehdotus ei johtanut toiminnan tasolle vielä vuonna 1918. Esteeksi Suomen opettajien pohjoismaiselle yhteistyölle tuli heimoatteen ja kansallisuusaatteen aikaansaama kielitaistelu (Lauha 1990, 94–98, 377). Pohjoismaisia koulukokouksiakin kritisoitiin kielitaistelun hengessä suomen kielen väheksymisestä (*Opettaja* 43/1925, 969–971). Sen sijaan kouluväen opintomatkoja alettiin tehdä kansallismielisen Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) innostamassa hengessä Viroon (Kuikka 1985, 86, 88–90). Kielitaistelu ei estänyt pohjoismaista yhteistyötä kaikilla yhteiskunnan tasoilla (ks. esim. kirkollisesta yhteistyöstä: Lauha 1993, 125–131), mutta suomalainen opettajakunta ei tiivistänyt tässä vaiheessa suhteitaan Pohjoismaihin.

Kaarle Werkko ei päässyt toteuttamaan toivettansa pohjoismaisten opettajien yhteistyön tiivistämisestä (kuoli vuonna 1926, ks. Mäkinen 2001), mutta hän ei ollut ajatuksineen yksin. Helsingin yliopiston matematiikan opettaja Felix Iversen julkaisi vuonna 1920 Kristillisessä internationalessa toimiessaan kirjoituksen ”Lasten ja nuorison kasvatuksesta”. Kristillinen internationale oli kansainvälinen kristillis-sosialistinen liike, jonka oli tuonut Suomeen vankilasaarnaaja Mathilda Wrede (Ojajärvi 2020, 53–55). Kristillisessä internationalessa toiminut Iversen kuvasi kirjoituksessaan jakautunutta yhteiskuntaa: rikkaita, jotka unohtavat, että rikkaus on usein viety toisilta ja köyhiä, jotka ajautuvat rikoksien tielle, koska heistä ei ole välitetty tarpeeksi. Kristillinen internationale halusi vähentää Suomessa yhteiskunnallista polarisaatiota, ja Iversenin mielestä työ tuli aloittaa lapsista ja nuorista. Iversen kritisoi koulujen historian opetusta sotahistorian painotuksesta ja maantiedettä liiallisesta isänmaallisuudesta. Kaikkein isoimman ongelman hän näki olevan uskonnonopetuksessa. Jeesuksen opetuksien vääristelyn sijaan uskonnonopetus tuli muokata Kristuksen rakkaudenopin mukaiseksi johtotähtenä erityisesti vuorisaarna (Iversen, *Työkansa* 74/1920, 1–2; 76/1920, 1–2).³ Koulu oli keskeinen paikka, jossa Iversenin ja Kristillisen internationalen mukaan yhteiskunnallisen kahtiajaon purkaminen voitiin aloittaa.

Felix Iversen oli keskeinen toimija Suomen rauhanliiton perustamisessa vuonna 1920. Rauhanliiton ensimmäiseksi puheenjohtajaksi tuli professori Arvi Grotenfelt (Koikkalainen 2007, 1). Johtuen siitä, että liitossa toimi alusta lähtien paljon sekä suomen- että ruotsinkielisiä, perustavassa kokouksessa jo ehdotettiin, että liiton säännöt kirjoitetaan kahdella kielellä.⁴ Suomen rauhanliitto – Finlands Fredsförbund, oli siten alusta alkaen kaksikielinen järjestö. Vaikka ensimmäisen Suomen rauhanliiton ja toisen Suomen rauhanliiton välillä ei ollut henkilöyhteyttä, uusi rauhanliitto jatkoi aikaisemman traditiota siinä, että se nosti yksilön kasvatuksen keskeiseksi tekijäksi rauhanasian edistämisessä. Nyqvist esittää Suomen rauhanliiton edustaneen ajattelultaan reformipedagogista liikettä, jossa korostettiin lapsen luontaista hyvyttä ja haluttiin tukea hänen kehitystensä (Nyqvist 2013, 54). Rau-

3 Kirjoitus painettiin Kristillisen internationalen erillisenä julkaisuna ja se julkaistiin myös Kristillisen työväenliikkeen äänenkannattajassa nimeltä *Työkansa*.

4 KA, SRL, Ca, Suomen rauhanliiton perustavan kokouksen pöytäkirja, 22.11.1920.

hanliitto tuki lisäksi vahvasti ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustettua Kansainliittoa, jonka tarkoituksena oli toimia valtioiden välisten kiistojen sovitteluelimenä (Koikkalainen 2007, 20). Vaikka Kansainliiton toiminnassa nähtiin puutteita, se koettiin yleisesti rauhanliikkeissä positiivisena askeleena kohti maailmanrauhaa (Cortright 2008, 58–60).

Pohjoismaisten opettajien rauhanliiton ja sen Suomen komitean organisoituminen

Opettajat alkoivat järjestäytyä omiin rauhanliikkeisiinsä Skandinaviassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Norjassa oli perustettu Norske Læreres Fredsnævnd vuonna 1919, Ruotsissa vuonna 1920 Svenska skolors fredsförening ja Tanskassa vuonna 1923 Dansk Freds-og Folkeforbundsforenings Lærerkreds. Ruotsin koulujen rauhanyhdistyksen johtajan rehtori Mathilda Widegrenin aloitteesta opettajien rauhanyhdistyksien jäsenet kokoon tuivat Malmössä keväällä 1923. Kokouksessaan yhdistykset päättivät tiivistää yhteistyötänsä. Ensimmäiseksi he järjestivät opettajien kesäkurssin pohjoismaisille opettajille Roskilden kansanopistolla Tanskassa vuonna 1924. (Nilsson 2015, 120, 167–168.)

Opettajien rauhanliikkeiden tiivistäessä yhteistyötään Skandinaviassa, myös Suomen rauhanliitossa herättiin aikaisempaa vahvemmin opettajien rauhantyöhön. Suomen rauhanliitto teki vuosikokouksessaan vuonna 1923 Iversenin aloitteesta päätöksen aktivoida opettajia vahvemmin rauhantyöhön (Koikkalainen 2007, 42). Tämän pohjalta he julkaisivat vetoamuksen *Opettaja*-lehdessä maaliskuussa 1924. Rauhanliitto vetosi opettajiin, että nämä kiinnittäisivät huomiota rauhanasiaan äidinkielessä, maantiedossa, historiassa ja uskonnonopetuksessa. Toiveena oli, että toisia kansoja käsiteltäisiin näiden perinteitä kunnioittaen. (Suomen rauhanliitto, *Opettaja* 13/1924, 174–175.)

Suomen rauhanliitossa oltiin tietoisia muiden Pohjoismaiden opettajien rauhanliikkeistä. Tieto Roskilden kesäkurssista ei ollut kuitenkaan ilmeisesti kantautunut Suomen rauhanliitossa toimineiden korviin.⁵ Sen sijaan tieto kesäkurssista oli kiirinyt Helsingin ruotsinkielisen yksityisen tyttökoulun johtajan Greta Langenskjöldin korviin. Hän oli ainoa Roskilden kesäkurssille osallistunut suomalainen. Kurssilla hän piti luennon aiheesta ”Kirjallisuustutkimus ja sen merkitys rauhantyölle koulussa”. Saavuttuaan kurssilta Langenskjöld osallistui Suomen rauhanliiton Helsingin ruotsinkielisen osaston perustamiseen. Osastoa olivat perustamassa hänen lisäksi myös opettajien rauhantyöstä kiinnostuneet Felix Iversen ja rauhanliiton puheenjohtaja Arvi Grotenfelt (*Wasa-Posten* 134/1924, 3). Langenskjöld oli maailmankatsomukseltaan kristitty, tarkemmin määriteltynä kveekari (Nilsson 2015, 392). Rauhanaate ja ajatus Jumalan toimimisesta suoraan sekä miesten että naisten kautta oli kveekareiden uskossa keskeinen (Spencer 2013, 141–144). Tässä asiassa Langenskjöld ja Iversen löysivät aatteellisella tasolla toisensa; Iversen oli vahvasti vaikuttanut kveekareista (Ojajärvi 2019, 64).

PORL syntyi Helsingissä järjestetyssä XII Pohjoismaisessa koulukokouksessa vuonna 1925. Selvää on, että Skandinavian opettajien rauhanyhdistykset näkivät pohjoismaisen koulukokouksen mahdollisuutena laajempaan yhteistyöhön: kokouksessa tulisi olemaan opettajia pohjoismaista ja myös suomalaiset opettajat oli mahdollista saada mukaan. Pohjoismaisessa koulukokouksessa oli Norjan, Ruotsin ja Tanskan opettajien rauhanyhdistyksissä toimivien luentoja. Luentojen aiheina olivat Kansainliitto ja rauhanaatteen näkyminen

5 Tähän viittaa se, että Suomen rauhanliitto ei mainostanut tai tiedottanut Roskilden kesäkurssista missään.

kouluissa (*Rauhaa kohti* 4/1925, 28–29).⁶ Koulukokouksen viimeisenä päivänä opettajien rauhanliikkeiden jäsenet pitivät kokouksen, johon oli kutsuttu mukaan suomalaisia opettajia. Tässä kokouksessa tehtiin päätös perustaa Pohjoismaisten opettajien rauhanliitto, johon kuului opettajia Ruotsin, Norjan ja Tanskan lisäksi myös Suomesta.

Suomi liittyi aluksi vuonna 1925 opettajien rauhanliittoon komiteana, jonka tarkoituksena oli saada opettajien rauhanliikkeelle laajempaa kannatusta Suomessa. Komitea toimi läheisessä yhteistyössä Suomen rauhanliiton kanssa. Sillä oli myös vahva ruotsinkielinen ja akateeminen perusta. Komitean puheenjohtajaksi tuli tuolloin Suomen rauhanliiton puheenjohtajan paikalta eronnut professori Arvi Grotenfelt. Komitean jäseniksi tulivat myös Felix Iversen ja Greta Langenskjöld sekä rauhankasvatusta jo vuosisadan alussa edistänyt Lucina Hagman. PORL:in keskushallitukseen valittiin Suomesta tuolloin ja jatkossakin (vuosina 1926, 1928, 1930) kveekarikaksikko, eli Greta Langenskjöld ja Felix Iversen. Varajäseniksi tulivat suomalaisen naisasialiikkeen edustajat Maikki Friberg ja Ada Äijälä (Iversen, *Rauhaa kohti* 8/1926, 59; Äijälä, *Naisten ääni* 16/1926, 241–243).

Fribergin ja Äijälän valinta keskushallituksen varajäseniksi kertoo naisasialiikkeen ja opettajien rauhanliikkeen välillä olleesta tiivistä verkostoyhteydestä. Pohjoismaisen koulukokouksen yhteydessä suomalaisen naisasialiikkeen johtohenkilö ja opettaja Maikki Friberg kutsui skandinaavisten opettajien rauhanyhdistyksiensä edustajia ja suomalaisia opettajia illanviettoon *Naisten Ääni* -lehden toimitukseen (*Naisten ääni* 16/1925, 248–249). Lisäksi Friberg raportoi yhdessä Ada Äijälän kanssa *Naisten ääni* ja *Rauhaa kohti* -lehdissä Kansainvälisen naisten rauhan ja vapaudenliiton konferensseista, joissa rauhankasvatukselliset teemat olivat esillä. Esimerkiksi Naisten rauhan ja vapaudenliiton vuoden 1925 konferenssin ensimmäinen päivä oli omistettu koulun ja rauhan välisen suhteen käsittelyyn. Konferenssissa nousi esille samoja teemoja kuin suomalaisessa keskustelussa oli noussut jo 1900-luvun alkupuoliskolla. Useammallakin luennolla historian opetuksen sotakertomukset ja kansallinen painotus saivat osakseen kritiikkiä. Oppilaita olisi tullut kasvattaa tuntemaan myös muiden kansojen historiaa. (Friberg, *Naisten ääni* 1/1926, 5–7.)

PORL:in ja Naisten vapauden ja rauhanliiton välinen henkilöyhteys oli tiivis myös ylikansallisella tasolla. Pohjoismaisen opettajien rauhanliikkeen perustamisen kannalta keskeisin henkilö Mathilda Widegren oli myös Kansainvälisen naisten rauhan ja vapaudenliiton Ruotsin osaston puheenjohtaja. Niinpä usein pohjoismainen naisasialiike toimi epäsuorasti naispuolisten opettajien kansainvälistymisverkostona ja he saivat sieltä vaikutteita omaan opetukseensa. Suomessa tämä naisasialiikkeen ja opettajien rauhantyön välinen tiivis side heikkeni, kun molemmat, sekä Ada Äijälä että Maikki Friberg, menehtyivät vuosien 1927–1928 aikana (*Naisten ääni* 20–21/1927, 283–284; 8/1928, 148–150). PORL:in keskushallituksen vaaleissa edesmenneiden varajäsenten Fribergin ja Äijälän tilalle valittiin Lucina Hagman ja rehtori Uno Stadius, joista jälkimmäinen toimi Helsingin ruotsinkielisessä Suomen rauhanliiton osastossa (Iversen, *Rauhaa kohti* 9/1928, 75–76).

6 Tanskan opettajien rauhanyhdistyksen puheenjohtaja Ingvard Nielsen luennoi, miten historiaa tulisi opettaa Kansainliiton hengessä. Ruotsin koulujen rauhanyhdistyksen puheenjohtaja Mathilda Widegren esitelmöi, miten Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa kouluissa toimitaan rauhanaatteen hyväksi. Norjan rauhanliikkeen johtohenkilö Rehtori Ole F. Olden taas pohti esitelmässään sitä, millä eri tavoin kasvatuksessa voidaan huomioida sodan vastustaminen. ks. XII Pohjoismainen koulukokous, *Rauhaa kohti* no 4/1.8.1925, 28–29.

Kansainvälinen kristillinen näkökulma nationalistiseen historian ja uskonnon opetukseen

XII pohjoismaisen koulukokouksen rauhankasvatusta koskevat luennot olivat *Uuden Suomen* mukaan suosittuja (*Uusi Suomi* 179/1925, 8). Kaikki suomalaiset opettajat eivät halunneet kasvattaa oppilaita yksipuolisesti kansallismielisyyteen. Rauhankasvatus-teeman suosio koulukokouksessa kertoo siitä, että nationalismia korostava opetus nähtiin Suomen opettajiston keskuudessa myös uhkana. Kansallismielinen kouluopetus ei ollut saavuttanut sellaista hegemonista asemaa vielä vuonna 1925, ettei sitä olisi voinut kritisoida. Tilanne oli kuitenkin muuttumassa, kun nationalistiset järjestöt kasvattivat suosiotaan Suomessa.

PORL:in Suomen komitean ensimmäisiin toimintamuotoihin kuului kirjoittaminen lehtiin. Kirjoituksille avoin oli Suomen rauhanliiton *Rauhaa kohti* -lehti. Sen sivuilla Suomen komiteaan kuuluneista henkilöistä erityisesti Lucina Hagman ja alakoulunopettaja Jose Fagerholm kirjoittivat kasvatusnäkemyksistään. Heidän kirjoitustensa yhteinen piirre oli kristillisen vakaumuksen pohjalta tehty dualistinen jako kansallisen ”sodanjumalan” ja ylikansallisen ”rakkauden jumalan” välille. Fagerholm samaisti sotimisen epäjumalanpalvelukseen, jossa ”kristityt kansat uhraavat sotajumalan veriselle alttarille”. Vastaavasti Hagmanin näkemysten mukaan historian oppikirjoissa tehtiin ”sotajumalan kylvöä kouluissa”. Historian oppikirjat olivat omaksuneet suomalaisen kansallisuusaatteen myytit lähes kokonaisuudessaan (Ahonen 2017, 36–38, 41–43). Tämä selittää, miksi juuri historian oppikirjat oli nähty niin pitkään ongelmallisina rauhankasvatuksen näkökulmasta. Hagmanin ratkaisuna oli nyt oppikirjojen uudistaminen niin, että sota- ja valloitushistoriaa olisi vähennetty ja lisätty ”rauhallisen, pysyväisesti hyödyttävän työn kuvauksia” (Fagerholm, *Rauhaa kohti* 3/1925, 18–20; Hagman, *Rauhaa kohti* 3/1926, 20). PORL:in pohjoismaiselle kesäkursseille Norjaan vuonna 1926 osallistunut Lydia Lyytikäinen omaksui myös Fagerholmin ja Hagmanin käyttämän epäjumala-diskurssin kuvatessaan sotimista epäjumala Baalille ”polvien notkistamisena”. Hänen mukaansa epäjumalanpalvelus voitiin estää uskonnon ja historian, mutta myös matematiikan opetuksen uudistamisella (Lyytikäinen, *Siunausta koteihin* 43/1926, 171).

Fagerholmin, Hagmanin ja Lyytikäisen näkemykset selittävät rauhanaatteelle omistautuneiden suomalaisten opettajien tarvetta verkostoitua kansainvälisesti. Heidän ajatuksensa sodanjumalasta olivat epäsuoraa kritiikkiä kansallisuusaatteelle, jossa isänmaa samaistettiin Jumalaan. Esimerkiksi keskeisen aseman suomalaisessa yhteiskunnassa 1920-luvulla saaneen AKS:n lippuvalassa liikkeen jäsenet vannotettiin uhraamaan työnsä ja elämänsä ”Isänmaalle” (Sulamaa 2011, 20–22). Uhrautumisen ajatus oli keskeinen osa nationalistista ideologiaa (Tepora 2011, 222–247). Suomen rauhanliitossa nationalistisen uhrautumisen retoriikkaa vastustettiin (Nyqvist 2013, 27–29). Niin teki myös PORL:in Suomen komitean opettajat. He loivat vastadiskurssin, jossa uhrautuminen isänmaan puolesta ei näyttäytynyt kristillisenä, vaan epäkristillisenä toimintana. Jumala ei kuulunut heidän mielestään vain yhdelle kansalle, vaan kaikille kansoille. Kansainvälistyminen oli näille Suomen opettajille tapa ilmaista omaa kristillistä vakaumusta. Ylikansallisen yhteistyön tekemisellä he osoittivat itselleen ja muille näkevänsä toiset kansat tasa-arvoisina ja yhteyden luomisen arvoisina.

PORL:issa toimineen suomalaisen opettajakunnan näkemykset kansallisen Jumalan ja ylikansallisen rakkauden Jumalan vastakkaisuudesta näkyivät opettajien näkemyksissä kouluopetuksesta. Greta Langenskjöld piti yksityiskoulullaan vuonna 1926 yleisötillaisuudessa luennon rauhanaatteesta koulussa. Hän näki, että kouluopetus on hyvää silloin, kun ”[...] se pyrkii herättämään nuorissa sympatiaa kaikkea elävää kohtaan ja laajentamaan

heidän sydäntään niin, että sinne mahtuu muutakin kuin vain he ja heidän lähiympäristön-
sä” (Langenskjöld, *Suomen kasvatusopillisen seuran aikakauskirja* 3–4/1926, 67). Langenskjöldin näkemyksessä korostui pyrkimys laajentaa oppilaiden perspektiiviä suomalaisuuden ja luterilaisuuden ulkopuolelle. Yleisemminkin rauhanliikkeessä toimineet opettajat halusivat luoda kouluihin uudenlaista sankari-ihannetta, sellaista, jossa painotettaisiin sotasankareita enemmän hyväntekijöitä, kuten Jeesusta, Gandhia, Fransiskus Assisilaista, Lutheria, kveekareita tai pedagogi Johann Pestalozzia (*Rauhaa kohti* 1/1929, 5–7; ks. myös Nyqvist 2013, 46–48). Nämä sankari-ihanteet ylittivät kansallisuusrajat ja uskontojen väliset raja-aidat. Siten ne myös kyseenalaistivat vallassa olleita käsityksiä erityisesti uskonnonopetuksen tehtävästä Suomessa. Kansallisuusaatetta tuettiin kouluissa luterilaisella esivaltaopetuksella ja vuoden 1923 Maamme kirjan painoksessa esiintyneellä ajatuksella herännäisyydestä Suomen kansallisuusaatteen ytimenä (Huhta 2001, 223–224, 228; Huttunen 2010, 92, 96–97, 103–104). Opetuksessa nähtiin, että esivallan totteleminen sisälsi myös valmiuden sotia sen puolesta. Uskonnonopetuksen tehtävänä ei PORL:in mukaan ollut kuitenkaan kasvattaa oppilaista kansallismielisiä ja sotaan valmiita luterilaisia, vaan kansainvälisiä, eri kulttuureita ja uskontoja tuntevia Suomen kansalaisia.

Kansainvälisyys tosi-isänmaallisuutena ja Kansainliitto-valistus kouluissa sen ilmentäjänä

Kansallismielisten kritisointi opettajien rauhanliikkeessä ei tarkoittanut sitä, ettei isänmaallisuutta olisi nähty tärkeänä. Esimerkiksi vuonna 1926 ensimmäisellä Suomessa laajempaa huomiota saaneella PORL:in pohjoismaisella kesäkurssilla isänmaallisuus nähtiin tärkeänä osana opettajien rauhantyötä. Ada Äijälä, joka aikaisemman tutkimuksen pohjalta tunnetaan isänmaallisena ihmisenä, kuvasi kurssilla vallinneen ”hartaan isänmaallisen hengen, jossa kunkin maan erikoislaadulle haluttiin osoittaa kunnioitusta” (Äijälä, *Naisten ääni* 16/1926, 141–143; Kauppinen n.d.). Kuvaus on osuva, koska kurssin seminaarijohtaja Haakon Wergeland ja PORL:in puheenjohtaja Ingvard Nielsen molemmat korostivat esitelmis-
sään isänmaallisuuden ja sen kunnioittamisen tärkeyttä. Heidän mukaansa isänmaan kunnioittamisen mahdollistaa kansainvälisyys, jossa jokaisen maan isänmaallisuutta ja koskemattomuutta kunnioitetaan (Äijälä, *Naisten ääni* 16/1926, 141–143). Samanlainen ajattelu oli voimakas myös Felix Iversenillä. Vajaa vuosi kesäkurssin jälkeen hän kertoi *Rauhaa kohti* -lehdessä suomalaisesta yhteiskunnasta, joka oli jakautunut kahteen toisillensa vihamieliseen leiriin. Hän kuvasi Suomessa esiintyvää rikollisuutta, eriarvoisuutta ja ”tosi-isänmaallisuuden puutetta”. Iversen jatkoi:

*[...] luomme apua hakien katseemme kirkkoon, kouluihin, korkeakouluihin, seminaareihin ja kasvatus- ja valistusjärjestöihin – –, jossa kuitenkin kansamme yksimielisyys ja isänmaallisuus voisivat toteutua siunauksellisena pelastustyönä. Me huomaamme, että vaikka paljon jaloja siemeniä istutetaan kansaamme ja lapsiimme, niin yleinen ilmapää on kuitenkin niin myrkyllinen, että pienet idut tukehtuvat ja kuolevat valtiollisen puoluetaistelun, kieli-kinan ja luokkakiihoituksen myrskyissä – –. Mutta toivokaamme ja uhratkaamme sen edestä kaikemme, että kansastamme nousisi tosi-isänmaan ystäviä, jotka pontevasti julistaisivat kansamme menestyksen ja vapauden – – ainoaksi ehdoksi sen sisäistä eheytymistä moraalisen maailmankatsomuksen, siveellisen yhteiskuntajärjestelmän ja ulkopoliittikan pohjalta [...]. (Iversen, *Rauhaa kohti* 3/1927, 18–20.)*

Felix Iversen nosti kirkon jälkeen koulut keskeisiksi paikoiksi, joissa isänmaallisuus voisi saada oikein toteutettuna paljon hyvää aikaiseksi. Hänestä tosi-isänmaallisuus oli sellaista, joka aseisiin turvautumisen sijaan korosti moraalien ja siveellisyyden keskeisyyttä. Hän käytti käsitettä ”kaiken uhraaminen” liittääkseen oman isänmaallisuustulkintansa nationalismille tyypilliseen uhrautumisen ajatukseen.

PORL ja siihen kuuluneet suomalaiset opettajat haastoivat nationalistista isänmaallisuus-diskurssia uudelleentulkintoilla, joissa rauhanaate, kansainvälisyys ja ajatus ihmiskunnan veljeydestä nostettiin tukemaan ”parempaa ja aidompaa” isänmaallisuutta. Isänmaallisuus tarjosi interdiskursiivisen rajamaaston, joka mahdollisti rauhanaatetta puolustavien opettajien periaatteiden integroimisen isänmaallisuuden tärkeyttä korostaneeseen opetukseen. Tämän vuoksi isänmaallisuuden uudelleentulkinnat olivat PORL:in suomalaisten opettajien tavoitteiden näkökulmasta hyödyllisiä. Kaarle Werkko oli hyödyntänyt tätä rajamaastoa jo kirjoituksessaan vuonna 1918, ja samanlainen suhde isänmaallisuuteen ja nationalismiin oli myös Ruotsin koulujen rauhanyhdistyksillä (Nilsson 2015, 341–342). Isänmaallisuutta korostavaa rauhanaatteellista toimintaa on kutsuttu rauhanliikkeiden tutkimuksessa patrioottiseksi pasifismiksi (Cortright 2008, 317–318), jota myös PORL ja Suomen komitea edustivat.

Opettajien kansainvälistyminen tarjosi konkreettisen toimintamuodon, jonka rajoissa voitiin haastaa kouluopetuksessa esiintyvää isänmaallisuutta. Korostamalla isänmaallisuuden tärkeyttä pohjoismaisissa verkostoissa PORL:in Suomen komitea osoitti, että ylikansallinen – tässä tapauksessa erityisesti pohjoismainen, skandinaavisilla kielillä tapahtuva yhteistyö – ei ole ristiriidassa suomalaisen isänmaallisuuden kanssa. AKS:läisen kielitaistelun hengessä useat kuitenkin näkivät ruotsinkielisyyden uhkana. Felix Iversenille tämä kielitaistelu näyttäytyi lapsiin istutettujen ”jalojen siemenien” tukahduttamisena. Voidaan arvioida, että suomalaisten opettajien verkostoituminen PORL:issa skandinaavisten opettajien kanssa oli protesti suomen kielen liialliselle korostamiselle isänmaallisuudessa. PORL:in Suomen komiteassa oli niin vahva ruotsinkielinen orientaatio, että luultavasti ainakin joillekin komitean jäsenille opettajien rauhantyö yhdessä pohjoismaisten kollegoiden kanssa oli keino puolustaa ruotsinkielisten oikeuksia suomalaisessa koulujärjestelmässä.

Keskeinen PORL:issa ja sen Suomen komiteassa esillä ollut teema oli Kansainliitto, josta valistaminen nähtiin tärkeänä myös Suomen rauhanliitossa. Lähes kaikilla PORL:in järjestämällä pohjoismaisilla kesäkurseilla (1924, 1926, 1928, 1930) Kansainliitto oli esillä, ja vuonna 1930 Lahden kansanopistolla pidetyllä kesäkurssilla lähes puolet luennoista käsittelee Kansainliittoa (*Rauhaa kohti* 7/1930, 53–54; Nilsson 2015, 394). Kun liiton Suomen komitea järjesti ensimmäisen yleisötilaisuuden vuonna 1926, se oli pyytänyt kouluhallituksen ylijohtaja Oskari Mantereen esitelmöimään Kansainliitosta. Mantere edusti kouluhallituksen edistysmielistä ja yhteiskuntaa eheyttämään pyrkivää politiikkaa, jossa myös liian jyrkkää nationalismia kritisoiitiin (Rantala 2018, 53). Esitelmässään Mantere näki tärkeäksi, että Kansainliittoa ja sen pyrkimyksiä sekä saavutuksia käsiteltäisiin kouluissa. (*Rauhaa kohti* 4/1926, 29–30.)

Kansainliittoon suhtauduttiin myönteisesti kouluhallituksessa. Vuoden 1928 lopulla valtioneuvosto myönsi kouluhallituksen esityksen pohjalta 15 000 markan rahoituksen Kansainliittoa käsittelevän kirjallisuuden hankkimiseksi suomalaisiin kouluihin (*Uusi Suomi* 281/1928, 6). Samoihin aikoihin julkaistussa PORL:in Suomen komitean vetoimuksessa esitettiin, että Kansainliitosta, sovintotuomioaatteesta ja kansojen välisestä yhteistyöstä tulisi valistaa kouluissa. Kansainliitosta valistaminen nähtiin tärkeänä PORL:in Suomen komiteassa sen vuoksi, että siihen tutustumisen uskottiin lisäävän oppilaiden kansainvälistä

perspektiiviä. Sen myös nähtiin opettavan oppilaille kansainvälisten konfliktien rauhanomaista sovittelua (*Rauhaa kohti* 1/1929, 5–7; *Tähystäjä* 10/1929, 8–10). Kansainliitto muodosti vastavoiman Euroopassa nousevalle kansallisuusaatteelle ja fasismille. Se toimi valtioiden välisenä sovitteluelimenä, korosti kansojen koskemattomuutta ja pyrki aseistariisuntaan (Cortright 2008, 57–69). Kansainliittoon liittyvän opetuksen lisääminen kouluissa oli myös maltillinen ja hillitty tapa lisätä rauhankasvatusta. Se ei sulkenut pois itsessään ajatusta maanpuolustuksesta, vaan tarjosi sen rinnalle rauhanomaisen sovittelukeinon. PORL:in ja sen Suomen komitean tavoite lisätä Kansainliittoon liittyvää opetusta sai tukea Suomessa kouluhallitukselta. Se oli tärkeä tuki.

Kansallismielisten kritiikki ei ulotu Kansainliitto-valistukseen

Pohjoismaisessa koulukokouksessa vuonna 1925 rauhankasvatusta pystyttiin vielä käsittelemään myönteisesti ilman kansallismielisten piirien kritiikkiä. Jo vuotta myöhemmin järjestetyt PORL:in Suomen komitean suhteellisen pienet yleisötilaisuudet saivat kansallismieliset piirit kritisomaan opettajien rauhanliikettä. AKS:n äänenkannattajassa *Suomen heimo* -lehdessä ja maanpuolustuksellisessa *Sana ja Miekka* -lehdessä liikettä kritisoiitiin vaarallisena – joskin ajatuksen tasolla kauniina – aatteellisuutena, joka murentaa Suomen puolustusta ja heikentää isänmaallisuutta. (*Sana ja miekka* 10/1926, 206–207; *Suomen heimo* 9/1926, 127–128)

Kansallismielisen oikeiston asema vahvistui Suomessa vuonna 1926. Esimerkiksi tästä eteenpäin Helsingin yliopiston opiskelijoiden suuri enemmistö oli käytännössä AKS:n kannattajia (Siiranen 2017, 168). Suomen rauhanliikkeistä julkisen kritisoinnin kohteeksi joutui silti tässä vaiheessa ainoastaan PORL:in Suomen osasto. Rauhanaate koettiin siis erityisesti uhkana silloin, jos se yritettiin tuoda osaksi suomalaista koulujärjestelmää. AKS:n keskeisimmät vaikuttajat pyrkivät militarisoimaan kouluopetusta tarkoituksenaan vahvistaa nationalistista maailmankuvaa (Silvennoinen ym. 2015, 115). PORL kyseenalaisti tämän tavoitteen uudenaikaisilla tulkinnoilla isänmaallisuuden ja kouluopetuksen tehtävistä. Sen vuoksi liikkeen toimintaan haluttiin puuttua.

Kansallismielisen radikalismien suosio kasvoi huippuunsa vuosien 1928–1930 välillä, mikä näkyi myös opettajien rauhanliikkeeseen kohdistuvan kritiikin voimakkaana kasvuna. Kritiikkiä lisäsi erityisesti PORL:in Suomen komitean ja Suomen rauhanliiton valtuuttaman valiokunnan vetoamus opetusministeriölle vuoden 1928 lopulla. Vetoamus sai alkunsa, kun Maikki Friberg ehdotti ennen menehtymistään Suomen rauhanliiton vuosikokouksessa vuonna 1927, että kouluhallitukselle laadittaisiin vetoamus rauhankasvatuksesta (Iversen, *Rauhaa kohti* 8/1926, 59). Vuoden kuluttua Lucina Hagman uusi ehdotuksen. Vetoamuksen laatimista varten kerättiin koulunjohtajista ja yliopiston henkilökunnasta koostuva valiokunta, johon kuului PORL:in Suomen komiteasta Felix Iversen, Greta Langenskjöld, Lucina Hagman ja Otto Tukiainen.⁷

Arvovaltaisen valiokunnan vetoamus opetusministeriölle ja kouluhallitukselle sai aikaan myrskyn, joka kuvastaa muutosta suomalaisessa yhteiskunnassa. *Suomalaiset fasisit* -kirjan ilmausta lainatakseni vuosi 1929 oli kansallismielisen radikalismien hullu vuosi,

7 Valiokuntaan kuuluivat yliopistosta Iversenin lisäksi yliopistoapulainen ja filosofian tohtori E.A. Tunkele, professori Viljo Tarkiainen ja professori ja sosiaalidemokraattien kansanedustaja Väinö Voionmaa. Valiokuntaan kuuluneita koulunjohtajia olivat Hagmanin ja Langenskjöldin lisäksi Gunnar Landtman, Naemi Ingman ja Anni Oksanen. Ks. Kaksi vastakkaista asiakirjaa, *Tähystäjä* 10/9.3.1929.

jolloin sen merkitys kasvoi uusiin mittasuhteisiin Suomessa (Silvennoinen ym. 2016, 130–131). Suomen rauhanliiton valtuuttaman valiokunnan vetoamus edusti pyrkimystä estää pitkään näkyvissä ollutta nationalistista kehityskulkua, mutta vetoamus kiihdytti entisestään kansallismielisiä radikaaleja. Vetoamusta ruodittiin oikeistolaisissa lehdissä ja Suojeluskuntajärjestöjen Hakkapeliitta-lehti julkaisi professoreiden ja tohtorien vetoomukseen kohdistamaa kritiikkiä (*Aamulehti* 80/1929, 2; 89/1929, 7; *Hakkapeliitta* 12–13/1929, 406–408; *Etelä-Suomen sanomat* 39/1929, 1–2). Helmikuussa armeijan yliesikunta lähetti opetusministeriölle vastakkaisen vetoamuksen, jossa esitettiin, että kouluissa tulisi kasvattaa oppilaiden puolustustahtoa (*Tähystäjä* 10/1929, 8–10; ks. myös Nyqvist 2013, 45–48) Molempien vetoamuksien esittelijäksi asetettiin kouluneuvos Onni Rauhamaa, joka sovittelevasti näki, että rauhankasvatusta ei tulisi nähdä ristiriitaisena puolustustahdon kasvattamisen kanssa (*Aamulehti* 74/1929, 1, 9). Tässä asiassa Rauhamaa edusti opetushallituksen eheyttävää jyrkkiä vastakkainasetteluja purkamaan pyrkinyttä poliittista linjaa (Rantala 2018, 53).

Rauhanliiton vetoamusta kohtaan suunnattu kritiikki ilmensi aikansa valtakursseista käytyä kamppailua. Kritiikeissä korostui näkemys, jonka mukaan nuorten maanpuolustustahto ja rakkaus isänmaata kohtaan heikkenisi, jos rauhanliiton vetoamuksen ponsia pantaisiin toimeen. Kritiikeissä jätettiin huomiotta kuitenkin systemaattisesti Kansainliittoa ja valtioiden välistä yhteistyötä, sopimuksia ja sovintotuomioaatetta koskeneet ponnet. Kansainliitto ja valtioiden välinen yhteistyö eivät siis sisällyneet kansallismieliseen diskurssiin. Niitä ei myöskään haluttu hyväksyä osaksi maanpuolustuksesta käytyä keskustelua. Kun kouluhallituskin tuki Kansainliitosta opettamista kouluissa, oli PORL:in vetoamus tässä kohdin vaikea kritisoida. Se johti kansallismielisen oikeiston hiljentymään Kansainliittovalistuksesta ja kansojen välisestä yhteistyöstä. Kouluhallituksen tuki ja kansallismielisten hiljentymisen ohjasivat puolestaan PORL:ia ja sen Suomen komiteaa asettamaan keskeiseksi tavoitteekseen sen, että koulujen keskuudessa tarjottaisiin enemmän tietoa Kansainliitosta. Siten, kun Suomen opettajien rauhanliitto perustettiin vuonna 1931, sen säännöissä liiton tavoitteeksi ilmoitettiin suomalaisten opettajien pohjoismaisen verkostoitumisen ohella Kansainliitto-valistus (*Stadgar för Finlands Lärares Fredsförbund* 1932, 1–2).

Pohjoismaisella yhteistyöllä nationalistista kouluopetusta vastaan

Suomessa alkoi 1850-luvulla yhtäaikaaisesti koulujärjestelmän kehityksen rinnalla opettajien ammattitaidon kehittämiseen tähdännyt kansainvälinen ja etenkin pohjoismainen verkostoituminen. Kansalaisyhteiskunnan kehittyessä 1900-luvun alussa jotkut opettajat kiinnostuivat rauhanasian edistämisestä kouluissa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen opettajien pohjoismainen verkostoituminen ja rauhankasvatus liittyivät yhteen. Maailmansodan väkivaltaisuuDET ja sen jälkeen noussut kansallismielisyys saivat jotkut opettajat pohjoismaisissa huolestumaan siitä, että kansallismielisyyttä korostettiin liikaa kouluopetuksessa. Sisällissodan repimässä Suomessa koulujärjestelmä valjastettiin valkoisten määrittelemien kansallisten ihanteiden opettajaksi. Läpi 1920-luvun nationalismin suosio kasvoi suomalaisessa yhteiskunnassa. Osa opettajista vastusti nationalismiin kuuluneita militaristisia ihanteita ja oman kansallisen sekä kielellisen kulttuurin ylemmyyden korostamista. He kyseenalaistivat nationalismin hegemonista asemaa koulujärjestelmässä vahvistamalla opettajien pohjoismaista verkostoitumista ja pyrkimällä muuttamaan kouluopetusta enemmän kansainvälisyyttä huomioivaksi. Suomalaisten opettajien pohjoismaisessa verkostoitumisessa ei siten ollut 1920-luvulla kyse enää ainoastaan oman pedagogisen ammattitaidon kehittä-

misestä, vaan ennen kaikkea suomalaisen koulun aateilmaston muuttamiseen tähänneestä toiminnasta.

Helsingissä vuonna 1925 järjestetyssä XII Pohjoismaisessa koulukokouksessa Ruotsin, Tanskan ja Norjan opettajien rauhanyhdistykset perustivat yhdessä suomalaisten rauhanäärettä puolustavien opettajien kanssa Pohjoismaisten opettajien rauhanliiton (PORK). Suomi liittyi tässä vaiheessa siihen ainoastaan Suomen komiteana. PORK:illa ei ollut vielä tarpeeksi opettajien tukea Suomessa. PORK:in Suomen komitea toimi koko ajan tiivisti yhteydessä Suomen rauhanliittoon, johon sillä oli sekä henkilö- että aateyhteys. Lisäksi jotkut suomalaiset naispuoliset opettajat edistivät rauhankasvatusta naisasialiikkeen – erityisesti Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton – kautta. Läpi koko tutkimukseni aikahaarukan kveekarit Greta Langenskjöld ja Felix Iversen muodostivat keskeisimmän verkostolinkin Suomen ja muiden Pohjoismaiden opettajien välille.

Kansallismielisyyden kasvava rooli julkisessa keskustelussa oli trendi, jota komiteassa toimineet opettajat yksityishenkilöinä ja yhdessä vastustivat. Usein PORK:in Suomen komiteassa toimineet opettajat vastustivat nationalismia kristillisen vakaumuksen pohjalta. Tämän vuoksi esimerkiksi AKS:n kansallismieliset kristinuskon tulkinnat joutuivat kritiikin kohteeksi. PORK:issa Jumalan nähtiin kuuluvan koko maailmalle eikä vain yhdelle kansalle. Ylikansallinen – käytännössä pohjoismaainen – verkostoituminen toimi keinona ilmentää tätä näkemystä. Verkostoituminen pohjoismaisten opettajien kanssa oli tapa kritisoida lisäksi AKS:läistä kielinationalismia. Pohjoismaisen yhteistyön vahvistaminen oli ruotsinkielisesti painottuneessa Suomen komiteassa yksi väylä suojella ruotsin kielen uhatua asemaa kouluissa ja yliopistoissa.

Kansallismielisyyden vastustaminen ei tarkoittanut PORK:issa ja sen Suomen komiteassa isänmaallisuuden hylkäämistä. Koko tutkimani ajankohdan läpi sekä pohjoismaisessa että suomalaisessa opettajien rauhanliikkeessä korostettiin isänmaallisuuden tärkeyttä. Isänmaan kunnioittamisen tuli tarkoittaa kuitenkin kaikkien eri valtioiden kulttuurien ja rajojen arvostamista. Näin kansallismielisen oikeiston isänmaallisuus-diskurssi otettiin PORK:in käyttöön, mutta uudelleentulkinnalla sitä pystyttiin muokkaamaan niin, että kansainvälisyys näyttäytyi todellisena isänmaallisuutena. Näin kyseenalaistettiin kansallismielisen oikeiston perinteiset näkemykset, jotka kouluopetuksessa olivat hallitsevina. PORK ja Suomen komitea edustivat tässä kohdin patrioottista pasifismia, joka oli tyypillistä myös Ruotsin koulujen rauhanyhdistyksessä.

Kansallismielinen radikalismi nousi näkyväksi yhteiskunnalliseksi voimaksi vuosien 1928–1932 aikana. Tänä aikana myös PORK:in Suomen komitean toiminta aktivoitui ja vakiintui. Suomen rauhanliitto laati yhdessä Suomen komitean kanssa vuoden 1928 lopussa vetoituksen opetushallitukselle ja -ministeriölle. Toiveena oli saada rauhanasia kouluihin. Valiokunnan vetoisuus oppisisältöjen muuttamisesta sai aikaan voimakkaan vastareaktion. Kriittiset kannanotot eivät kuitenkaan koskeneet kansojen väliseen yhteistyöhön ja Kansainliitto-opetukseen liittyviä näkökohtia. Tähän vaikutti osaltaan se, että kahtiajakautunutta suomalaista yhteiskuntaa eheyttämään pyrkinyt kouluhallitus tuki Kansainliittoon liittyvän opetuksen lisäämistä kouluissa. Kouluhallituksen tuki ja kansallismielisten Kansainliitto-valistuksen kohdalla harjoittama hiljaisuus vaikutti siihen, että Suomen opettajien rauhanliiton säännöissä vuonna 1931 Kansainliitto-valistuksesta tuli tärkeä tavoite. Toinen tärkeä tavoite oli opettajien pohjoismaisen verkostoitumisen lisääminen. 1920-luvun kehityvässä rauhankasvatuksessa tärkeäksi muodostui pyrkimys yhdistää isänmaallisuus ja kansainvälisyys eheäksi kokonaisuudeksi, joka olisi kyennyt vähentämään nationalistisessa kouluopetuksessa esiintynyttä militarismia. Pohjoismaainen verkostoituminen oli tälle opet-

tajien vähemmistölle se tuki ja turva, jota ei oman maan opettajien enemmistöstä voinut saada.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)
Suomen rauhanliiton arkistot (SRL)
Ca Pöytäkirjat

Painetut lähteet

Suomen opettajien rauhanliiton säännöt. Stadgar för Finlands Lärares Fredsförbund, 1932
[www-lähde]. < <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/84116/fd2012-pp00000881-pdf001.pdf> > (Luettu 6.5.2020).

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 1929
Etelä-Suomen sanomat 1929
Hakkapeliitta 1929
Kansakoulun lehti 1900
Naisten ääni 1925–1928
Opettaja 1918, 1924
Rauhaa kohti 1925–1931
Sana & Miekka 1926
Siunausta koteihin 1926
Suomen heimo 1926
Suomen kasvatustieteellisen yhdistyksen aikakauskirja 1926
Työkansa 1920
Tähystäjä 1929
Uusi suomi 1925, 1928
Wasa-Posten 1924

Lehtijutut, joihin artikkelissa viitataan:

Aamulehti:

(ei nimeä) Rauhantyö ei saa muodostua puolustustahtoa heikentäväksi. *Aamulehti* 74/16.3.1929, 1, 9.

(ei nimeä) Enemmän puolustustahtoa. *Aamulehti* 80/22.3.1929, 2.

(ei nimeä) Puolustuskuntoammeko yhä heikennettävä? *Aamulehti* 89/3.4.1929, 7.

Etelä-Suomen sanomat:

(ei nimeä) Seitsemännen päivän katsaus. *Etelä-Suomen sanomat* 39/6.4.1929, 1–2.

Hakkapeliitta:

(ei nimeä) Puolustustahtoa vaiko rauhanhahattelu kouluopetukseen? *Hakkapeliitta* 12–13/30.3.1929, 406–408.

Kansakoulun lehti:

K.K – s.: Rauhanaate kouluissa. *Kansakoulun lehti* 1–2/15.1. 1900, 19–24.

Naisten ääni:

(ei nimeä) Jälkikaikuja kongresseistamme. *Naisten ääni* 16/12.9.1925, 248–249.

Maikki Friberg: Kun on tarmo. Vaikutelmia Tukholman valitusviikolta. *Naisten ääni* 1/23.1.1926, 5–7.

Ada Äijälä: Sagavollin rauhankokous. *Naisten ääni* 16/19.9.1926, 241–243.

(ei nimeä) Kynä on kirvonnut –. *Naisten ääni* no 20–21/ 2.12.1927, 283–284.

(ei nimeä) Ada Äijälän ruumiinsiunaus. *Naisten ääni* no 8/30.4.1928, 148–150.

Opettaja:

Kaarlo Werkko: Kristillis-kansallisen ja kansainvälisen kasvatuksen ja opetuksen tarpeellisuudesta (jatk.). *Opettaja* 20/9.8.1918, 240–242.

Suomen rauhanliitto: Suomen opettajille. *Opettaja* no 13/ 28.3.1924, 174–175.

(ei nimeä) Pohjoismainen koulukokous suomalaisen kouluväen kannalta. *Opettaja* no 43/23.10.1925, 969–971.

Rauhaa kohti:

Jose Fagerholm: Taisteluun rauhan puolesta. *Rauhaa kohti* 3/1.7.1925, 18–20.

(ei nimeä) XII Pohjoismainen koulukokous. *Rauhaa kohti* 4/1.8.1925, 28–29.

Lucina Hagman: Oppikirjat ja opetus. *Rauhaa kohti* 3/1.3.1926, 20.

(ei nimeä) Pohjoismaiden Opettajain Rauhanliitto. *Rauhaa kohti* 4/1.4.1926, 29–30.

Felix Iversen: Sagavollin rauhankurssit opettajille. *Rauhaa kohti* 8/1.8.1926, 59.

Felix Iversen: Itsenäisyytemme velvoittaa. *Rauhaa kohti* 3/1.3.1927, 18–20.

Felix Iversen: Suomen rauhanliiton vuosikokous ja vuosijuhla. *Rauhaa kohti* 9/1.9.1927, 69–70

Felix Iversen: Åsan kasvatus-opillis rauhanaatteelliskurssit. *Rauhaa kohti* 9/1.9.1928, 75–76.

(ei nimeä) Suomen rauhanliiton vetoamus kouluviranomaisiin. *Rauhaa kohti* 1/2.1.1929, 5–7.

(ei nimeä) Pohjoismaiden Opettajain rauhankurssit Lahdessa. *Rauhaa kohti* 7/1.4.1930, 53–54.

Sana ja Miekka:

Nimimerkki Koulumies: Kaunis asia. *Sana ja Miekka* 10/31.5.1926, 206–207.

Siunausta koteihin:

Lydia Lyytikäinen: - Voittoon! *Siunausta koteihin* 43/28.10.1926, 171.

Suomen heimo:

(ei tekijän nimeä) Vaarallista aatteellisuutta. *Suomen heimo* 9/1.6.1926, 127–128.

Suomen kasvatusopillisen seuran aikakauskirja:

Greta Langenskjöld: Fredstanken i skolan. *Suomen kasvatusopillisen seuran aikakauskirja* 3–4/1926, 67.

Työkansa:

Felix Iversen: Lasten ja nuorison kasvatuksesta. *Työkansa* 74/2.7.1920, 1–2 & 76/7.7.1920, 1–2.

Tähystäjä:

(ei tekijän nimeä) Kaksi vastakkaista asiakirjaa, *Tähystäjä* 10/9.3.1929, 8–10.

Uusi Suomi:

(ei tekijän nimeä) Koulukokouksen esitelmä- ja keskustelutilaisuudet. *Uusi Suomi* 179/8.8.1925, 7–8.

(ei tekijän nimeä) Kansainliittoa koskevaa kirjallisuutta koulu- ja opettajakirjastoihin. *Uusi Suomi* 281/1.12.1928, 6.

Wasa-Posten:

(ei tekijän nimeä) Svensk fredsförening i Helsingfors. *Wasa-Posten* 134/13.11.1924, 3.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2017. *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Helsinki: Gaudeamus.

Cortright, David 2008. *Peace. A History of Movements and Ideas*. Cambridge: University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812675>

Fairclough, Norman 2001. *Language and Power*. Lontoo: Longman.

Halila, Aimo 1985. Suomen kansakouluväen ulkomaisista opintomatkoista 1880- ja 1890 -luvulla. Teoksessa *Koulu ja kulttuuri*. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Koulu ja menneisyys XXXIII. Porvoo: WSOY, 63–79.

Hietala, Marjatta 2000. Friberg, Maikki. *Kansallisbiografian-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura [www-lähde]. < <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3315> > (Luettu 25.6.2021).

Hiltula, Teemu 2019. *Opettajien ammattitaidon ja kansakoululaitoksen kehittämisen vuoksi. Oululaisten kansakouluopettajien opintomatkat vuosina 1875–1939*. Pro gradu -tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.

Huhta, Ilkka 2001. ”Täällä on oikea Suomenkansa”. *Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918*. Diss. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Huttunen, Niko 2010. *Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa*. Helsinki: Suomen kirjallisuuden seura & Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.

Kauppinen, Maija n.d. *Ada Äijälä. Teräväkynäinen tähystäjä* [www-lähde]. < <https://www.naistenaani.fi/ada-aijala-teravakynainen-tahystaja/> > (Luettu 19.7.2021).

Koikkalainen, Olli 2007. ”*Militarismien poistaminen on ainoa pelastus perikadolta*”. *Aarne Selinheimo ja Suomen antimilitaristinen liitto osana 1920–30-lukujen yhteiskunnallista*

- vastarintaa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Kuikka, Martti T. 1985. Suomalainen kulttuuriyläkansakouluseminaarien harrastustoiminnassa 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Koulu ja kulttuuri*. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Koulu ja menneisyys XXXIII. Porvoo: WSOY, 80–106.
- Lauha, Aila 1990. *Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen*. Diss. SKHST 150. Helsinki: SKHS.
- Lauha, Aila 1993. *Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925*. SKHST 159. Helsinki: SKHS.
- Mäkinen, Ilkka 2001. *Werkko, Kaarle Juhana*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura [www-lähde]. < <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6522> > (luettu 8.3.2020).
- Nilsson, Ingela 2015. *Nationalism i fredens tjänst. Svenska skolornas fredsförening, fredsföstran och historieundervisning 1919–1939*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Nyqvist, Antti 2013. *Isänmaanrakkauden rajat. Asevelvollisuus ja aseistakieltäytyminen Sana ja Miekka* sekä *Rauhaa kohti* -lehdissä 1924–1926. Kulttuurihistorian Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Ojajarvi, Rony 2019. *Kohti Kristillistä Internationalea. Mathilda Wreden ja Felix Iversenin johtaman Kristillisen internationaalisen Suomen osaston muodostuminen ja vastaanotto Suomessa vuosina 1919–1920*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Ojajarvi, Rony 2020. *Rauhanekumeniaa kristillisen sosialismin ehdoilla. Mathilda Wreden ja Felix Iversenin vaikutus suomalaisen ja kansainvälisen Kristillisen internationaalisen kehitykseen ensimmäisen maailmansodan jälkeen 1919–1920*. Teoksessa *Valta ja vastarinta*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2020. Suomen kirkkohistoriallinen seura, 43–68.
- Ollila, Anne 1998. *Hagman, Lucina*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura [www-lähde]. < <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2705> > (Luettu 16.5.2020).
- Rantala, Jukka 2018. *Kouluhallitus kansallisen eheyttämisen edistäjänä sisällissodan jälkeen. Kasvatus & Aika, 12 (3), 49–64* [www-lähde]. < <https://journal.fi/kasvatusjaika/article/view/70421> > (Luettu 5.2.2021).
- Rekola, Tuula 2008. ”Älä tapa”. Ajatuksia rauhasta ja kasvatuksesta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa: Kauranne, Jouko, Kuikka, Martti T., Merimaa, Erkki & Rantala, Jukka (toim.), *Koulutuksen aatteita, rakenteita ja toimijoita.*, Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja Koulu ja menneisyys 2008, 8–28.
- Roiko-Jokela, Heikki 1995. *Ihanteita ja reaalipolitiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. Diss. Studia Historica Jyväskylensia 52. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Satka, Mirja 2020. *Sosiaalialan tietokäytäntöjen ensimmäinen modernisoitumisvaihe. Teoksessa Suoninen-Erhiö, Lea, Pohjola, Anneli, Satka, Mirja & Simola, Jenni (toim.), Sosiaaliala uudistuu – Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä*. Helsinki: Huoltaja-Säätiö, 15–36 [www-lähde]. < <https://www.huoltaja-saatio.fi/verkkojulkaisut/> > (Luettu 10.9.2021).
- Siiranen, Miika 2017. *Mustan lipun alla. Elias Simojoen elämä ja utopia*. Jyväskylä: Atena.
- Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko & Roselius, Aapo 2016. *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.

- Spencer, Carole 2013. Quakers in Theological Context. In Stephen W. Angell & Ben Pink Dandelion (ed.). *The Oxford Handbook of Quaker Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Sulamaa, Kaarle 2011. Akateemisen Karjala-Seuran ideologia. Teoksessa: Uola, Mikko (toim.), *AKS:n Akateeminen Karjala Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla*. Helsinki: Minerva.
- Tepora, Tuomas 2011. *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.
- Tähtinen, Juhani 2011. Moraali ja terveys kansalais- ja koulukasvatuksen polttopisteessä. Teoksessa Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: SKS, 184–216.

TM Rony Ojajärvi työskentelee nuorempana tutkijana Itä-Suomen yliopiston teologian laitoksella kirkkohistorian oppiaineessa.